

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ NEFT SİYASƏTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ SAHƏSİNDƏ NORMATİV-HÜQUQİ BAZA

Anar Pənahov,
**Bakı Dövləti Universiteti “Beynəlxalq
ümumi hüquq” kafedrasının dissertantı.**

Məqalədə Azərbaycan Respublikasının neft siyasətinin tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikasının müqavilə və qanunvericilik təcrübəsi, eləcə də hüquq ədəbiyyatında mövcud fikir müxtəlifliyi əsasında təhlil edilir. Qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasında neftin kəşfiyyatı və istismarı ilə bağlı dövlət tənzimləməsi kifayət qədər təkmil deyildir. Müəllif belə nəticəyə gəlir ki, bir tərəfdən, qanunvericilik aktları arasında müəyyən ziddiyyətlərin olması, digər tərəfdən, praktikada neftin kəşfiyyatı və istismarı ilə bağlı lisenziyalı fəaliyyət subyektlərinə dair tələblərin yerinə yetirilməməsi bu sahədə daha effektiv qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsini şərtləndirir.

Açar sözlər: energetika, neft kontraktları, hasilatın pay bölgüsü sazişi, xarici investisiya, qanunvericilik, yerin təkli, birgə müəssisə sazişləri, neft şirkətləri.

Azərbaycan, xüsusilə də Abşeron yarımadası hələ qədim dövrlərdən özünün neft və qaz ehtiyatları ilə tanınmışdır. Hələ IX əsrə aid yazılarda Azərbaycan ərazisində mövcud olan neft yataqlarına, eləcə də müxtəlif dövrlərdə məişət və tibbi ehtiyacların qarşılınması məqsədilə neftdən istifadəyə dair məlumatlara rast gəlmək olar. Sənaye inqilabından sonrakı inkişafın təmin edilməsi məqsədilə böyük həcmdə neft

tələbatı Bakı neftinin əhəmiyyəti daha da artmış oldu. XX əsrin əvvəllərində dünya neft hasilatının təqribən yarısı Azərbaycanın üzərinə düşürdü [8, 15-77]. SSRİ-nin yaradılmasından sonra Bakı nefti, ilk növbədə, bütöv İttifaqın neft ehtiyaclarını ödəməyə xidmət edirdi. Belə ki, 1941-ci ildə neft hasilatı 23.5 mln. tona çatdı ki, bu da bütün SSRİ ərazisində neft hasilatının 71.4%-ni təşkil edirdi [20].

Neft hazırda da Azərbaycan iqtisadiyyatının aparıcı qüvvəsi hesab olunur. Azərbaycanın neft sənayesi neft hasilatı, emalı və istehlakı seqmentlərini özündə ehtiva edir. Sovet İttifaqının dağılmasından sonrakı dövrdə Azərbaycanda neft-qaz sənayesinin inkişafı tənəzzülə uğraması təhlükəsi bu sahənin dirçəldilməsi zərurətini ön plana çəkdi. Azərbaycanın neft sənayesinin, eləcə də ölkənin və müəyyən mənada, bütövlükdə Cənubi Qafqaz regionunun iqtisadiyyatının inkişafı məqsədilə xarici investisiyalar cəlb edilməyə başladı. Beləliklə, 1994-cü ildə Azərbaycan Respublikası ilə iri neft şirkətləri arasında hasilatın pay bölgüsü formasında Azəri-Çıraq-Günəşli yataqlarının istismarı ilə bağlı mühüm müqavilə imzalandı. Qeyd edilən yataq OPEK yurisdiksiyasında kənardə mövcud olan ən mühüm neft yatağı hesab edilir [7, 263-269].

Bu müqavilədən sonra həm quru, həm də dənizdə hasilat və istismarla bağlı 30-dək digər hasilatın pay bölgüsü sazişləri də

imzalandı ki, bunların da nəticəsində Xəzər dənizində ən mühüm qaz yatağı hesab edilən Şahdəniz yatağının istismarı reallaşdı. Bütün bu kəşflər regionda mühüm neft-qaz boru kəmərlərinin inkişafına gətirib çıxardı.

2006-cı ildən etibarən regionda ən mühüm layihələrdən biri olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəməri istismara verilmişdir. Boru kəmərinin ümumi uzunluğu 1768 km-dir və Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə ərazisindən keçməklə, Xəzər dənizinin Azərbaycana aid sektorundan hasil edilən neftin Aralıq dənizində Ceyhan terminalına çatdırılmasını təmin edir [10].

2017-ci ilin sentyabr ayının 14-də Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda Azərbaycan Hökuməti və Dövlət Neft Şirkəti, "BP", "Chevron", "İNPEX", "Statoil", "Exxon-Mobil", "TP", "İTOCHU" və "ONGC Videsh" şirkətləri ilə "Azəri", "Çıraq" yataqları və "Günəşli" yatağının dərinsulu hissəsinin birgə işlənməsi və neft hasilatının pay bölgüsü haqqında düzəliş edilmiş və yenidən tərtib olunmuş saziş imzalanmışdır [21].

2020-ci ildə SOCAR və Norveçin "Equinor" (keçmiş "Statoyl") şirkətinin birgə qazma əməliyyatı vasitəsilə "Qarabağ" məhz neft yatağı kimi kəşf edildi. Yataq 60 milyon ton neft ehtiyatına malikdir [9].

Beləliklə, neft hasilatı və istismarı, eləcə də yeni boru kəmərlərinin çəkilməsi xarici şirkətlərlə birgə həyata keçirilsə də, bu istiqamətdə fəaliyyət bütövlükdə Dövlət Neft Şirkəti vasitəsilə Azərbaycan hökumətinin nəzarətində qalmaqdadır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın xam neft və qaz kondensatı ehtiyatları 2 mlrd. ton təşkil edir. Ölkənin neft infrastrukturuna Xəzər dənizi sahillərində

yerləşən bir sıra neft terminalları (xüsusilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin başlanğıc nöqtəsi olan Səngəçal terminalı), bir sıra neft emalı zavodları, dəniz neft tankerləri donanması, dəmiryolları və dəmiryol neft sisternləri, eləcə də neft platformaları və neft avadanlıqları zavodları daxildir. Neft nəqli üzrə inkişaf etmiş infrastrukturun mövcudluğu Azərbaycanı mühüm neft hasilatçısı olmaqla bərabər, tranzit-ölkəyə də çevrilməsinə gətirib çıxarmışdır.

1991-ci ildə özünün dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, Azərbaycanda neft və qaz məsələlərinin tənzimlənməsi üzrə hüquqi bazanın əsası 30 may 1996-cı ildə Enerji resurslarından istifadə haqqında 94-IQ sayılı Qanunla [14], Yerini təkisi haqqında 13 fevral 1998-ci il tarixli 439-IQ sayılı Qanunla [16] və Energetika haqqında 24 noyabr 1998-ci il tarixli 541-IQ sayılı Qanunla [17] qoyuldu. Eyni zamanda, 12 noyabr 1995-ci il tarixli AR Konstitusiyasının təbii ehtiyatlarla bağlı 14-cü maddəsi neft-qaz məsələlərinin tənzimlənməsində əsas müəyyən edici norma kimi göstərilməlidir. Belə ki, həmin maddəyə əsasən, təbii ehtiyatlar hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına və mənafələrinə xələl gətirmədən Azərbaycan Respublikasına mənsubdur. AR qanunvericiliyində təbii ehtiyatlar anlayışı dəqiqləşdirilməsə də [2, 46], təbii ehtiyatlara dair qəbul edilmiş qanunvericilik aktlarında olan Yerini təkisi haqqında Qanunun 1-ci maddəsində deyilir ki, yerini təkisi yer qabığının yer səthindən və ya torpaq qatından, su obyektlərinin (suttarların) dibindən aşağıda yerləşən, öyrənilməsi və istifadəsi mümkün olan dərinliklərdə uzanan süxurlardan, mineral-xammal ehtiyatlarından, enerji daşıyıcılarından (neft, qaz və s.), təbii və süni boşluqlardan, geoloji

və texnogen törəmələrdən ibarət hissəsidir. Beləliklə, neft və qaz təbii ehtiyatlar hesab edilməklə, AR Konstitusiyasının 14-cü maddəsinə əsasən, bütövlükdə Azərbaycan Respublikasına mənsubdur. Bu o deməkdir ki, Azərbaycan Respublikasında neft hasilatı və istismarı sahəsində vətəndaşların hüquqları məhdudlaşdırılır və ABŞ, Kanada kimi ölkələrdən fərqli olaraq, bu sahədə hər hansı bir xüsusi fəaliyyətə icazə verilmir.

Yerin təki haqqında Qanun Azərbaycan Respublikası ərazisində, o cümlədən Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub bölməsində yer təkinin öyrənilməsi (axtarış, kəşfiyyat), onun səmərəli istifadəsi, mühafizəsi və görülən işlərin təhlükəsizliyi ilə əlaqədar münasibətləri tənzimləyir. Yerin təki haqqında 1998-ci il Qanunu ilə qüvvədən düşmüş Azərbaycan Sosialist Respublikasının Yerin Təki Məcəlləsində qərarlı olaraq neft və qaz həmin Məcəllənin tənzimləmə predmetindən çıxarılmışdı. Energetika haqqında Qanun yerin təkindən, o cümlədən neft və qazdan istifadə sahəsində hüquqi bazanı tamamlayır, Enerji resurslarında istifadə haqqında Qanun isə enerji resurslarından istifadə sahəsində dövlət siyasətinin sosial, iqtisadi və hüquqi əsaslarını müəyyən edir.

28 mart 2000-ci ildə AR Prezidentinin Azərbaycan Respublikasında bəzi sahibkarlıq fəaliyyəti növlərinə lisenziya verilməsinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında 310 sayılı Fərmanına [11] əsasən, neftin, neft məhsullarının və təbii qazın hasilatı və emalı, neft və neft məhsullarının tullantılarının emalı yalnız dövlət müəssisələri və ya səhmlərinin nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan səhmdar cəmiyyətləri tərəfindən həyata ke-

çirilə bilər. Bu mənada ölkənin neftlə əlaqədar konkret fəaliyyət siyasətindən fərqli olaraq, ümumi neft siyasəti mövcuddur.

AR Prezidentinin 11 aprel 2014-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi haqqında Əsasnaməyə [12] əsasən, Nazirlik neft və qaz məhsullarının satışına xüsusi razılıq (lisenziya), ... İxrac məqsədli neft-qaz fəaliyyətinə xüsusi iqtisadi rejimin tətbiqi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda müəyyən edilmiş hallarda şəhadətnamə, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi hallarda isə istismar olunan ixrac neft boru kəmərlərinin mühafizə zonasında işlərin aparılmasına icazə verir. Bununla yanaşı, Energetika Nazirliyi Energetika haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq işlənmə və hasilat üzrə müqavilələrdəki iş proqramlarının razılaşdırılmasında iştirak edir, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin tapşırıqlarına əsasən karbohidrogen ehtiyatlarının hasilatın pay bölgüsü və ya digər şərtlərə uyğun işlənməsi barədə sazişlərin layihələrini hazırlayır, bu sazişlər üzrə danışıqlar aparır, onları müəyyən olunmuş qaydada imzalayır, bağlanmış sazişlərin həyata keçirilməsinə nəzarət edir. Qeyd edilən müddəalardan onu deməyə əsas verir ki, Energetika Nazirliyi neft-qaz məsələlərinin tənzimlənməsində mərkəzi rol oynayır. Bununla belə, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti neft və qaz layihələrinin praktiki realizəsinə münasibətdə əsas rol oynamaqda davam edir [4, 25].

1999-cü ildə isə Azərbaycan neftinin gəlirlərinin toplanması və idarə olunması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu təsis edilmişdir [8, 139].

Eyni zamanda, Azərbaycanda neft hasilatının, ixracının və idxalının statistikasını aparan digər dövlət orqanları da fəaliyyət göstərir. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi öz reqlamentinə uyğun olaraq neft və neft məhsullarının hasilatına, ixracına və idxalına dair statistik məlumatları qeydə almaq, saxlamaq və yaymaq səlahiyyətinə malikdir. Energetika Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi, Dövlət Neft Şirkəti və Dövlət Neft Fondu da neftin hasilatı, ixracı və idxalı ilə bağlı öz səlahiyyətləri çərçivəsində statistik fəaliyyət həyata keçirirlər.

Azərbaycanın neft sənayesinə böyük həcmdə xarici investisiyaların yatırılması və enerji təhlükəsizliyinə dair istehlakçı-dövlətlərin artan narahatçılığı ilə əlaqədar Azərbaycan özünün neft sənayesinin tənzimləmə dairəsini bir sıra beynəlxalq sazişlərə qoşulmaqla daha da genişləndirmək qərarına gəlmişdir. Belə ki, 29 may 2000-ci ildə Azərbaycan Respublikası hər hansı bir qeyd-şərt olmadan Xarici arbitraj qərarlarının tanınması və icrası haqqında YUNSATRAL Konvensiyasına (1958-ci il tarixli Nyu-York Konvensiyası) qoşuldu [18]. Analoji olaraq, Azərbaycan İnteraksiya Mübahisələrinin Həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəzin Dövlətlərlə digər dövlətlərin vətəndaşları arasında investisiya mübahisələrinin tənzimlənməsi haqqında Konvensiyasına qoşulmuşdur, həmçinin Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Dünya Bankı, Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası, İslam İnkişaf Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankına üzv olmuşdur. Bununla yanaşı, Azərbaycan Enerji Xartiyası Müqaviləsini və onun Protokolunu

imzalamışdır, həmçinin Enerji Xartiyası Konfransının üzvüdür.

Neftin regional tranzit nəqlinin inkişafı Avropa İttifaqı tərəfindən TACIS/TRASECA proqramları çərçivəsində dəstəklənir. Azərbaycan əsasən qonşu ölkələrlə, eləcə də ABŞ, Almaniya və Böyük Britaniya ilə 40-a qədər ikitərəfli investisiya sazişləri bağlamışdır. Belə sazişlər əsasən ikiqat vergiqoymanın aradan qaldırılması sahəsində bağlanmışdır. İkiqat vergiqoymanın aradan qaldırılması barədə müqavilələr arasında sahilyanı yurisdiksiyaya malik dövlətlərlə bağlanan müqavilələr də vardır. Məsələn, Lüksemburq və Niderland ilə bağlanan müqavilələr. Vergiqoyma sahəsində Azərbaycanın digər müqavilələrinə vergi qanunvericiliyi sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında sazişlər, vergi ödənişlərindən yayınma ilə mübarizə üzrə əməkdaşlıq və məlumat mübadiləsi barədə sazişlər, malların və xidmətlərin ixracı və idxalı zamanı dolayı vergiqoymanın prinsipləri haqqında sazişlər, vergi orqanları arasında əməkdaşlığa dair ikitərəfli sazişlər daxildir [5, 120-121]. Məsələn, MDB çərçivəsində çoxtərəfli sazişlər.

Azərbaycan neftinin böyük hissəsinin Xəzər dənizinin şelf hissəsində hasil edildiyini nəzərə alaraq, Xəzər dənizinin statusu məsələsi Azərbaycan üçün əhəmiyyətli olaraq qalmaqdadır. 2018-ci ildə Xəzər dənizinin statusu haqqında Konvensiya qəbul edilərkən Xəzəryanı dövlətlər üçün yalnız ərazi sularının və balıqçılıq zonalarının statusu və hüdudları müəyyənləşdirildi [15]. Xəzər şelfinin statusu isə dəyişməz olaraq qaldı. Buna görə də Xəzər şelfinin sektoral bölgüsü Azərbaycan-Rusiya, Azərbaycan-Qazaxıstan və Qazaxıstan-Rusiya arasında əldə edilmiş sazişlərlə tənzimlənməkdə davam edir [8, 159-168].

Yerin təkisi haqqında 1998-ci il tarixli Qanuna müvafiq olaraq, Azərbaycan Respublikasında yerin təkisi hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına xələl gətirmədən Azərbaycan Respublikasına mənsubdur. Torpaq üzərində mülkiyyət hüququ ilə yerin təkindən istifadə hüququ arasında hüquqi fərlilik mövcuddur. neftin kəşfiyyatı və hasilatı Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyinin səlahiyyətlərinə aiddir. Yerin təkisi haqqında Qanuna əsasən, heç bir fiziki və ya hüquqi şəxs lisenziya olmadan neftin kəşfiyyatı və ya hasilatı fəaliyyəti ilə məşğul ola bilməz. Bununla yanaşı, Lisenziyalar və icazələr haqqında Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il 15 mart tarixli Qanunun [13] 3 sayılı əlavəsi Sahibkarlıq fəaliyyətinə verilən icazələrin siyahısına yerin təkisi sahəsində faydalı qazıntıların çıxarılması, faydalı qazıntıların çıxarılması ilə əlaqədar olmayan yeraltı qurğuların tikmək və istismar etmək məqsədilə “Dağ-mədən ayırması” statusunun verilməsi daxil edilmişdir. Eyni zamanda, Yerin təkisi haqqında Qanuna əsasən, yerin təkində geoloji öyrənilmə üçün lisenziya 5 il müddətinə, faydalı qazıntıların çıxarılması üçün lisenziya isə 25 il müddətinə verilir. Geoloji öyrənilmə və faydalı qazıntıların çıxarılması üçün isə lisenziya 30 il müddətinə qədər verilə bilər. Yerin təkisinin istifadəçisi icazə şərtlərini yerinə yetirərsə, tərəflərin razılığı ilə yerin təkindən istifadənin müddəti (kəşfiyyat, istismar və ya hər ikisi üzrə fəaliyyət) uzadıla bilər. Müddətin artırılması yerin təkisinin istifadəçisi ilə lisenziya verən orqan arasında razılaşdırılmış müddətə təqdim oluna bilər. Mövcud lisenziya sahibi müddətin artırılması üzrə digər şəxslərə münasibətdə üstün hü-

quqlara malikdir. Qanunla yerin təkindən istifadə hüququnun dayandırılması halları da müəyyən olunur. Belə ki, yerin təkisinin səmərəli istifadəsinə və mühafizəsinə aid əsas tələblər pozulduqda, yerin təkisinin istifadəçisi yerin təkindən istifadə qaydasını təqvim ili ərzində pozarsa, fors-major vəziyyəti (təbii fəlakətlər, hərbi əməliyyatlar və sairə) yarandıqda, yerin təkisinin istifadəçisi icazədə göstərilən müddətdə yerin təkindən nəzərdə tutulan həcmdə istifadəyə başlamadıqda, eləcə də lisenziya müqaviləsinin tələbləri pozulduqda, yaxud lisenziya sahibinin istəyi əsasında yerin təkindən istifadə hüquqları dayandırılır. Yerin təkindən istifadə hüququnun dayandırılmasına səbəb olan hallar aradan qaldırıldığı təqdirdə, bu hüquq bərpa olunur. Yerin təkisi haqqında Qanundan fərqli olaraq, Energetika haqqında Qanun enerji resurslarından istifadə təyinatlı istehsalın müstəsna olaraq “energetika müqaviləsi” əsasında mümkünliyünü müəyyən edir. Yerin təkisi haqqında və Energetika haqqında qanunlarla nəzərdə tutulan rejimlərə baxmayaraq, neftin ölkə üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq, Azərbaycanın əksər mühüm neft sövdələşmələri ölkənin qanunverici orqanı tərəfindən təsdiq olunmaqdadır. Hasilatın pay bölgüsü sazişləri haqqında və neft haqqında qanunların olmaması səbəbindən Azərbaycanda neft sazişlərin böyük hissəsi Konstitusiyaya, referendum yolu ilə qəbul olunmuş aktlar və beynəlxalq müqavilələr istisna olmaqla, bütün digər qanunvericilik aktları üzərində üstün qüvvəyə malik qanunlar şəklində təsdiq olunur. Praktikada konkret neft yatağı və ya bloku üzrə qarşılıqlı anlaşma memorandumu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən müvəkkil edilmiş Dövlət

Neft Şirkəti ilə maraqlı investor arasında bağlanır. Dövlət Neft Şirkəti ilə investor arasında sövdələşmənin əsas kommersiya şərtlərini razılaşdırdıqdan sonra Prezident tərəfindən danışıqları yekunlaşdıraraq müqavilənin bağlanması məqsədilə səlahiyyətli dövlət orqanı təyin edilir. Əksər hallarda müvafiq orqan qismində Dövlət Neft Şirkəti çıxış edir. Daha sonra, bağlanmış saziş qanun şəklində təsdiq olunmaq üçün qanunverici orqana təqdim edilir və yalnız bundan sonra Prezident tərəfindən imzalanır [4, 28].

Fərqli qanunvericilik aktları olsa da, hasilatın pay bölgüsü üzrə əksər sazişlər Yer in təki haqqında Qanunla müəyyən edilmiş maksimal müddət olaraq 30 illik müəyyən edilmiş lisenziya əsasında bağlanmışdır.

Ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində xarici şirkətlərlə birgə müəssisə sazişləri Azərbaycanın neft sənayesində adi hal idi və ümumi olaraq 4 belə birgə müəssisə sazişi mövcud idi. Yerli müəssisə sazişi formasında digər bir kəşfiyyat və hasilat müəssisəsi 2008-ci ildə Ümid yatağının öyrənilməsi məqsədilə yaradılmışdır. Beləliklə, birgə müəssisələr, bir qayda olaraq, neft investorlarının tranzit təşkilatı kimi deyil, müstəqil vergi ödəyicisi kimi Azərbaycan hüquqi şəxsi qismində yaradılıb fəaliyyət göstərirlər. İlk dəfə hasilatın pay bölgüsü sazişinin qanun şəklində qəbul edilməsindən sonra əksər növbəti neft sazişləri hasilatın pay bölgüsü kimi qəbul edilməyə başladı. Nəticədə, bir birgə müəssisə sazişi hasilatın pay bölgüsü rejimi ilə dəyişdirildi, həmin sazişin tənzimləmə obyektini olan neft yatağı hasilatın pay bölgüsü rejimi altında qonşu yataqla birləşdirdi [6, 337-344].

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, qanunvericiliyə əsasən, heç bir fiziki və ya hüquqi

şəxs lisenziya olmadan neftin kəşfiyyatı və ya hasilatı fəaliyyətini həyata keçirə bilməz. Lisenziyalar və icazələr haqqında 2016-cı il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu lisenziyanı müvafiq sahibkarlıq fəaliyyəti növünün həyata keçirilməsi üçün ərizəçiyə lisenziya verən orqan tərəfindən verilən rəsmi sənəd kimi müəyyən edir. Qanun Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən, təşkilatı hüquqi formasından asılı olmayaraq, bütün hüquqi şəxslərə, xarici hüquqi şəxslərin filial və nümayəndəliklərinə və fərdi sahibkarlara şamil olunur. Beləliklə, neft yataqlarının kəşfiyyatı və istismarı sahəsində Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bütün xarici neft şirkətləri müvafiq Qanunun tətbiqi dairəsinə düşür və onların fəaliyyəti lisenziya əsasında məhdud təbii ehtiyatlardan istifadəni nəzərdə tutur. Neft yataqlarının kəşfiyyatı və ya istismarına dair lisenziya əldə etmiş xarici neft şirkəti lisenziyadan yalnız özü istifadə edə bilər və onu başqa hüquqi və ya fiziki şəxsə verə bilməz. Yer in təki haqqında Qanunun 8-ci maddəsi də xarici ölkələrin hüquqi və fiziki şəxslərini yer in təkinin istifadəçiləri qismində tanıyır və onların Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyətinin lisenziya əsasında mümkünliyünü müəyyən edir. Bununla yanaşı, Qanunun 7-ci maddəsi yer in təkinin axtarışı və kəşfiyyatı, eləcə də faydalı qazıntıların (müxtəlif növ faydalı qazıntılar və təbii ehtiyatlar nəzərdə tutulur – müəllifdən) çıxarılması məqsədilə eyni zamanda istifadəyə verilə bilməsini nəzərdə tutur.

AR Prezidentinin 2000-ci il tarixli Fərmanına əsasən, neftin, neft məhsullarının və təbii qazın hasilatı və emalı, neft və neft məhsullarının tullantılarının emalı yalnız dövlət müəssisələri və ya səhmlərinin nəzarət

zərfi dövlətə məxsus olan səhmdar cəmiyyətləri tərəfindən həyata keçirilə bilər. Lakin, burada bir məsələ Yerini təki haqqında Qanunun müddəası ilə ziddiyyət təşkil edir. Belə ki, Yerini təki haqqında Qanun və Lisenziyalar və icazələr haqqında Qanunla nəzərdə tutulan lisenziya rejimi, o cümlədən Energetika haqqında Qanunla nəzərdə tutulan “müqavilə” rejimi Prezidentin 2000-ci il tarixli Fərmanında göstərilən “neftin, neft məhsullarının və təbii qazın hasilatı və emalı, neft və neft məhsullarının tullantılarının emalı yalnız dövlət müəssisələri və ya səhmlərinin nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan səhmdar cəmiyyətləri tərəfindən həyata keçirilə bilər” müddəasına zidd olaraq, neftin, neft məhsullarının və təbii qazın hasilatı və emalının, neft və neft məhsullarının tullantılarının emalının xarici şirkətlər tərəfindən həyata keçirilmə imkanını ehtiva edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müvafiq ziddiyyət nə hər hansı bir məhkəmə instansiyasında, nə də qanunvericiliyin təfsiri kontekstində nəzərdən keçirilməmişdir. Bununla belə, hasilatın pay bölgüsü sazişlərinin yuxarıda qeyd edilən xüsusi rejimi onu deməyə əsas verir ki, 2000-ci il tarixli Fərmanda müvafiq fəaliyyətin həyata keçirilməsinə münasibətdə tətbiq edilən subyekt məhdudiyyəti hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə şamil edilmir.

Energetika haqqında Qanunun 23-cü maddəsinə müvafiq olaraq, energetika müqaviləsinin başqa şəxslərə verilməsi və ya podratçı tərəfindən törəmə müqavilənin bağlanması tərəflərin qarşılıqlı razılaşması əsasında həyata keçirilir və Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi tərəfindən qeydiyyatdan alındıqdan sonra qüvvəyə minir. Tərəflər qarşılıqlı razılığa gəlmədikdə pod-

ratçının dövlət qarşısında olan öhdəliklərinin onun varisi tərəfindən yerinə yetirilməsinə görə ilkin podratçı birgə və ya təkbaşına məsuliyyət daşıyır. Yerini təki haqqında Qanunda isə əvvəllər yerini təkindən istifadə hüququnun başqa şəxsə keçməsi imkanı nəzərdə tutulsa da, Qanunun hazırkı redaksiyasında yerini təkindən istifadə hüququ verən icazənin sahibinin icazədən yalnız özünün istifadə edə bilməsi və onu başqa şəxsə verməsinin mümkünsüzlüyü nəzərdə tutulur. Yerini təkindən istifadə hüququ verən icazənin qüvvəsi icazə sahibinin təsisçisi (iştirakçısı) olduğu hüquqi şəxslərə, habelə icazənin sahibi ilə birgə fəaliyyət, o cümlədən onunla əməkdaşlıq barədə müqavilə əsasında fəaliyyət göstərən başqa şəxslərə şamil edilmir (maddə 20). Hasilatın pay bölgüsü sazişlərində isə payların (neft yataqlarının kəşfiyyatı və istismarı üzrə hüquqların – müəllifdən) başqa şəxsə keçməsi Dövlət Neft Şirkətinin timsalında Azərbaycan dövlətinin razılığı əsasında mümkündür.

Neft məhsullarının münasibətdə vergiqoyma məsələlərinə gəldikdə, 1 yanvar 2001-ci ildə qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən, neftin kəşfiyyatı və hasilatına tətbiq edilən vergilər dövlət vergiləri hesab edilir və bu vergilərə 20 faiz həcmində mənfəət vergisi (müəssisənin gəlir vergisi) və ya sadələşdirilmiş vergi, 18 faiz həcmində müəyyən edilən əlavə dəyər vergisi, fiziki şəxslərin gəlir vergisi, faydalı qazıntıların çıxarılmasına görə mədən vergisi (royalti – müəllifdən), aksiz vergisi, yol vergisi, hüquqi şəxslərin əmlak vergisi, torpaq vergisi, eləcə də sosial yönümlü vergilər və yığımlar aid edilir. Xüsusi olaraq, Vergi Məcəlləsi xam neftin hasilatına görə mədən vergisinin həcmi

26 faiz həcmində müəyyən edir (maddə 215).

Hasilatın pay bölgüsü sazişləri çərçivəsində nəzərdə tutulan vergi rejimləri ümumi vergi rejimindən fərqlənir və hər bir saziş üzrə xüsusi qaydada tənzimlənir [3, 518-519]. Bir qayda olaraq, hasilatın pay bölgüsü sazişlərinin vergi rejimləri fiziki şəxslərin gəlir vergisindən daha aşağı vergi dərəcələrini, əlavə dəyər vergisindən azad olunmanı və hesabatlılıq və mühasibat uçotunun sadələşdirilmiş prosedurlarını nəzərdə tutur. Buna baxmayaraq, hasilatın pay bölgüsü üzrə podratçılar saziş üzrə müəyyən edilmiş neft yatağı ərazilərinin ümumi sahəsi və hasilat gücü nəzərə alınmaqla, izafi vergilər ödəməlidirlər. Bir çox hasilatın pay bölgüsü sazişləri əsasında podratçılar faydalı qazıntıların çıxarılmasına görə mədən vergisindən azad edirlər. Neft podratçıları tərəfindən ödənilən vergilər hasilatın pay bölgüsü sazişləri üzrə neftin hasilatında dövlətin payının üzərinə əlavə oluna bilər [6, 200-202]. İstənilən halda, vergilərin yığılması Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi və onun struktur bölmələri tərəfindən həyata keçirilir. Bəzi hallarda gömrük rüsumlarının həcmində müəyyən olunması zərurəti yarandıqda, vergi nəzarəti gömrük orqanları tərəfindən də həyata keçirilə bilər.

Xarici şirkətlər tərəfindən neft yataqlarının kəşfiyyatı və istismarına münasibətdə Azərbaycan Respublikasında mövcud ekoloji norma və qaydalar da hasilatın pay bölgüsü sazişlərinin mühüm tərkib elementlərini təşkil edir. Belə ki, mövcud norma və standartlar ətraf mühitin çirkləndirilməsinin hədlərini müəyyən edir, o cümlədən ekoloji monitoring və hesabatlılığa dair tələblər, eləcə də ətraf mühitə müəyyən təsir üzrə icazələrin alın-

masını nəzərdə tutur. İnzibati qaydalar yerin təkindən ümumi istifadə çərçivəsində qadağan edilən fəaliyyət növlərini müəyyən edir. Belə ki, Yerin təkisi haqqında Qanuna əsasən, faydalı qazıntıların çıxarılması ilə əlaqədar olmayan məqsədlər, o cümlədən yeraltı qurğuların tikintisi və istismarı üçün yerin təkindən istifadəyə görə ödənişlər istifadəyə verilən yer təkinin hüdudlarının ölçülərindən, faydalılığından və ondan istifadə zamanı ekoloji tarazlığın pozulma təhlükəsinin səviyyəsindən asılı olaraq qanunvericiliklə müəyyən edilir (maddə 40). Energetika haqqında Qanunə müvafiq olaraq, karbohidrogen ehtiyatlarının axtarışı, kəşfiyyatı, işlənməsi, hasilatı və nəqlinə dair layihələrlə bağlı mövcud obyektlərin fəaliyyəti zamanı təbiətdən istifadə şərtləri ətraf mühitə təsir göstəricilərinə dair ekoloji tələblərə uyğun olmadıqda və ya ilkin layihədə nəzərdə tutulandan fərqli texnologiyalar və texnoloji üsullar tətbiq edildikdə, həmin fəaliyyətə dair yenidən ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi aparılmalıdır (maddə 9.5).

Bununla yanaşı, hasilatın pay bölgüsü sazişləri çərçivəsində neft əməliyyatları aşağıdakı hallar üçün podratçının icbari məsuliyyət sığortasını nəzərdə tutur:

– ətraf mühitin çirklənməsi nəticəsində itkilər, zərər və xəsarət, eləcə də baş vermiş istehsalat qəzasının nəticələrinin aradan qaldırılması xərcləri olduqda;

– üçüncü şəxslərin əmlakının itirilməsi və ya zədələnməsi, yaxud bədən xəsarətlərinin yetirilməsi halları baş verdikdə;

– podratçının öz işçilərinə hər hansı bir zərər vurduğu hallarda.

Eyni zamanda, bir sıra digər sığorta halları da hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə müvafiq olaraq məcburi qaydada müəyyən edilə

bilər. Belə sığorta hallarına işçilərin tibbi sığortası, istehsalat zamanı bədbəxt hadisə nəticəsində əmək qabiliyyətinin itirilməsi və peşə fəaliyyətinin yerinə yetirilməsi zamanı xəstəliklərə yoluxma, eləcə də dövlət sosial sığortası aid edilir [1, 190-191].

Yerin təki haqqında Qanun da yerin təkinin istifadəçisinin ekoloji standartlarla bağlı məsuliyyət daşdığı halların siyahısını aydın şəkildə ehtiva edir: yerin təkindən özbaşına istifadə edildikdə; yerin təkindən istifadə ilə əlaqədar işlərin təhlükəsiz aparılması, yerin təkinin və ətraf mühitin mühafizəsi üzrə standartların (normaların, qaydaların) tələbləri pozulduqda; yerin təkinin çirklənməsinə və faydalı qazıntı yatağının istismar üçün yararsız hala düşməsinə yol verildikdə; yerin təkindən istifadə edilərkən bina və qurğuların, eləcə də xüsusi mühafizə olunan ərazilərin və ətraf mühit obyektlərinin toxunulmazlığı təmin edilmədikdə; yeraltı suların müşahidə quyuları, markşeyder və geodeziya nişanları məhv edilərsə və zədələndikdə; ləğv edilən və konservasiya olunan dağ-qazmalarının və buruq quyularının əhalinin və ətraf mühitin təhlükəsizliyini təmin edən vəziyyətə gətirilməsi, habelə konservasiya müddəti ərzində faydalı qazıntı yataqlarının, dağ-qazmaların və buruq quyularının qorunması tələblərinə əməl edilmədikdə; yerin təkindən istifadə edilərkən yararsız hala salınmış torpaq sahələri və digər təbiət obyektləri onların gələcək istifadəsi üçün yararlı vəziyyətə gətirilmədikdə (maddə 46).

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında ətraf mühitin mühafizəsi məsələləri üzrə əsas orqan Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyidir. Eyni zamanda, Fövqəladə Hallar Nazirliyi yanında Sənayedə İşlərin Təhlükəsiz Görülməsi və Dağ-Mədən

Nəzarəti Dövlət Agentliyi də təhlükəli hesab edilən obyektlərin istismarına nəzarət edir. Hasilatın pay bölgüsü sazişlərində isə məhz Dövlət Neft Şirkəti əksər hallarda ətraf mühitin mühafizəsi məsələləri üzrə Azərbaycan Respublikası adından fəaliyyət göstərir [1, 187-188].

Ekoloji qaydaların pozulmasına görə cəzalandırma növlərinə pozuntunun növündən və zərərin həcmindən asılı olaraq fərqləndirilən inzibati cəza qismində tətbiq edilən cərimələr aid edilir. Dövlət ətraf mühitin çirkləndirilməsində təqsirli olan yerin təkinin istifadəçisindən vurulmuş zərərin əvəzini tələb edə bilər.

Yerin təki haqqında Qanuna əsasən, Azərbaycan Respublikasının, habelə xarici ölkələrin hüquqi və fiziki şəxsləri Azərbaycan Respublikasında yerin təkinin istifadəçiləri ola bilərlər. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə belə xarici hüquqi və fiziki şəxslər yerin təkindən istifadə məqsədilə lisenziya almaqla, xarici investitorlara çevrilirlər. Bu baxımdan Xarici investisiyaların qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının 15 yanvar 1992-ci il tarixli 7 sayılı Qanununa [19] əsasən, xarici investitorlar (xarici hüquqi şəxslər, xarici dövlətlər, beynəlxalq təşkilatlar və Azərbaycan hüdudlarında daimi yaşayış yerinə malik fiziki şəxslər) Azərbaycan qanunvericiliyi ilə qadağan edilməyən istənilən investisiya fəaliyyəti ilə məşğul ola bilərlər. Qanuna müvafiq olaraq, xarici investisiyalar aşağıdakı formalardan biri şəklində qəbul edilə bilər:

- Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləri və vətəndaşları ilə birlikdə yaradılan müəssisələrdə, təşkilatlarda payçılıq iştirakı;
- tamamilə xarici investitorlara məxsus olan müəssisələr yaradılması;

– müəssisələrin, əmlak komplekslərinin, binaların, qurğuların, müəssisələrdə iştirak payının, səhmlərin, istiqrazların və digər qiymətli kağızların, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə xarici investora məxsus ola bilən başqa əmlakın əldə edilməsi;

– torpaqdan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqlarının, habelə digər əmlak hüquqlarının əldə edilməsi;

– Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləri və vətəndaşları ilə xarici investisiya qoyuluşunun başqa formalarını nəzərdə tutan müqavilələr bağlanması (maddə 3).

Xarici investisiyalı müəssisələrə xarici investorların pay iştirakı ilə birgə müəssisələr və tamamilə xarici investora mənsub müəssisələr daxildir. Eyni zamanda, xarici investorlar Azərbaycan ərazisində filiallara və nümayəndəliklərə malik ola bilərlər (maddə 16).

Hasilatın pay bölgüsü sazişləri həddlərindən kənar ümumi hüquqi rejimə müvafiq olaraq, şəxsin neft hasilatı ilə məşğul olması üçün 2 əsas tələb yerinə yetirilməlidir:

1) şəxs dövlət müəssisəsi və ya səhmlərinin nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan səhmdar cəmiyyəti olmalıdır;

2) şəxs Yerini təkisi haqqında Qanun əsasında müvafiq lisenziyaya malik olmalıdır.

Praktikada neft-qaz sferasında fəaliyyətin böyük hissəsi hasilatın pay bölgüsü sazişləri çərçivəsində həyata keçirildiyindən, “şəxsin dövlət müəssisəsi və ya səhmlərinin nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan səhmdar cəmiyyəti olması” tələbi tətbiq olunmur. Buna görə də xarici investorlar Azərbaycan ərazisində neft-qaz kəşfiyyatı və istismarı üzrə sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilmə formaları kimi xarici investisiya müəssisəsi və ya fi-

lial, yaxud da bəzi hallarda nümayəndəlik formalarından birini sərbəst şəkildə seçmək imkanına malikdirlər.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının neft siyasətinin tənzimlənməsi sahəsində mövcud qanunvericilik praktikasını barədə təhlili yekunlaşdıraraq, belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan Respublikasında neftin kəşfiyyatı və istismarı ilə bağlı dövlət tənzimlənməsi kifayət qədər təkmil deyildir. Bir tərəfdən, qanunvericilik aktları arasında müəyyən ziddiyyətlərin olması, digər tərəfdən, praktikada neftin kəşfiyyatı və istismarı ilə bağlı lisenziyalı fəaliyyət subyektlərinə dair tələblərin yerinə yetirilməməsi bu sahədə daha effektiv qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsini şərtləndirir.

Bununla yanaşı, hasilatın pay bölgüsü sazişlərinin ali qanunverici orqan tərəfindən qanun şəklində müzakirələr nəticəsində qəbul edilməsi onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycan Respublikasının mövcud sahədə boşluqları məhz bu yolla kompensasiya edilir. Azərbaycan Respublikasının neft sazişlərinin bağlanması mövcud praktika dünyada dövlətləri ilə müqayisədə kifayət qədər mütərəqqi hesab edilə bilər. Buna baxmayaraq, hasilatın pay bölgüsü sazişlərinin ümumi rejiminin müəyyən edilməsi, sazişlərdə əsas anlayışların dəqiqləşdirilməsi, xarici neft şirkətlərinin (podratçıların) dövlət qarşısında, eləcə də dövlətin xarici şirkətlərə münasibətdə əsas hüquq və vəzifələrinin dəqiqləşdirilməsi, bütövlükdə, neft kontraktlarının ümumi rejimi, neftin kəşfiyyatı və istismarına münasibətdə vergi dərəcələrinin və güzəştlərinin müəyyənəşdirilməsi zərurəti bu sahənin qanunvericilik səviyyəsində daha geniş tənzimlənməsini zəruri edir.

Ədəbiyyat

1. Babayev S.R. Hasilatın pay bölgüsü haqqında sazişlər: beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqi tənzimləmə məsələləri. Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2008, 240 s.
2. Cəfərov İ.M. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhli. Bakı, Hüquq ədəbiyyatı, 2003, 552 s.
3. Əliyev E.Ə. Beynəlxalq nəqliyyat hüququ. Dərslük. Bakı, SeNa, 2009, 868 s.
4. Asadov A. I. Azerbaijan / The Oil and Gas Law Review. Ed. by C.B. Strong. London, Law Business Research, 2013, pp. 23-32.
5. Aslanli K. Fiscal sustainability and the State Oil Fund in Azerbaijan // Journal of Eurasian Studies, Vol. 6, 2015, pp. 114-121.
6. Atakishiyev M. The role of Azerbaijan in Europe's energy security. Baku, 2014, 516 p.
7. Nuriyev S.S. Oil and European Policy. Baku, Mütərcim, 2002, 403 p.
8. Zeynalov F. The Oil and Gas Resources of Azerbaijan. A country's transformation into a regional energy hub. SaintDenis, ConnaisancesetSavoires, 2016, 244 p.
9. <http://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/azerbaycanin-neft-qaz-strategiyasi-mohkem-dayaqlara-esaslanir-195441>
10. http://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/btc.html
11. <http://www.e-qanun.az/framework/2736>
12. <http://www.e-qanun.az/framework/27517>
13. <http://www.e-qanun.az/framework/32626>
14. <http://www.e-qanun.az/framework/4062>
15. <http://www.e-qanun.az/framework/41551>
16. <http://www.e-qanun.az/framework/4273>
17. <http://www.e-qanun.az/framework/5095>
18. <http://www.e-qanun.az/framework/5203>
19. <http://www.e-qanun.az/framework/7000>
20. <http://www.minenergy.gov.az/az/neft/neft-senayesinin-inkisaf-tarixi>
21. <http://www.socar.az/socar/en/news-and-media/news-archives/news-archives/id/11046>

**NORMATIVE BASIS IN THE FIELD OF OIL POLICY REGULATION
OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN**

AnarPanahov,
PhD Student of Public International Law Department of
Baku State University.

The article analyzes the oil policy regulation of the Republic of Azerbaijan on the basis of the contractual and legislative experience of the Republic of Azerbaijan, as well as the diversity of opinions in the legal literature. It is noted that the state regulation on the exploration and exploitation of oil in the Republic of Azerbaijan is not sufficiently developed. The author concludes that, on the one hand, there are certain contradictions between the legislative acts, on the other hand, the failure to comply with the requirements for the exploration and exploitation of oil in practice necessitates the adoption of more effective legislative acts in this area.

Keywords: *energetics, petroleum contracts, production sharing agreement, foreign investment, legislation, subsoil, joint venture agreements, oil companies.*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ БАЗА В ОБЛАСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ НЕФТЯНОЙ ПОЛИТИКИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Анар Панахов,
диссертант кафедры Международного публичного права
Бакинского Государственного Университета.

В статье подробно анализируется регулирование нефтяной политики Азербайджанской Республики на основе договорной и законодательной практики Азербайджанской Республики, а также разногласий в юридической литературе. Отмечается, что государственное регулирование разведки и добычи нефти в Азербайджанской Республике недостаточно разработано. Автор приходит к выводу, что, с одной стороны, существуют определенные противоречия между законодательными актами, с другой стороны, несоблюдение требований по разведке и добыче нефти на практике требует принятия более эффективных законодательных актов в этой сфере.

Ключевые слова: энергетика, нефтяные контракты, соглашение о разделе продукции, иностранные инвестиции, законодательство, недра, соглашения о совместных предприятиях, нефтяные компании.

AZERBAIJAN CUMHURİYETİ PETROL POLİTİKASININ DÜZENLENMESİ ALANINDA NORMATİF-HUKUKİ TEMEL

Anar Panahov,
Bakü Devlet Üniversitesi "Genel Uluslararası Hukuk" bölümü tezi.

Makale, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin petrol politikasının düzenlenmesini, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sözleşme ve mevzuat tecrübesine ve ayrıca hukuk literatüründe mevcut görüş farklılıklarına dayanarak incelemektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde petrol arama ve işletmeye ilişkin devlet düzenlemesinin yeterince gelişmediği belirtilmektedir. Yazar, bir yandan mevzuat arasındaki bazı tutarsızlıkların, diğer yandan uygulamada, petrol arama ve işletme ile ilgili lisanslı kuruluşlar için gerekliliklere uyulmamasının, bu konuda daha etkin mevzuatın kabul edilmesine yol açtığı sonucuna varmaktadır.

Anahtar kelimeler: enerji, petrol sözleşmeleri, üretim paylaşım sözleşmesi, yabancı yatırım, mevzuat, toprak altı, ortak girişim sözleşmeleri, petrol şirketleri.

